

Zalán Tibor novelláskötetével valami csöndesen lezárulni készül a magyar irodalomban.

A mondat nem egyszerű inverze egy harminc évvel korábbi megállapításnak. Ez idő tájt az irodalmunkban valami valóban lezárulni látszik, s ha ez nem is egyértelműen Zalánhoz köthető, hanem inkább egy komplex irodalomeszményhez, egyáltalán nem indokolatlan vele kapcsolatba hozni.

Mányoki Endre 25

UNIVERZUM, KÁOSZ, ALKOTOTT REND – A GÖNCÖLSZEKÉREN

Hogy ez a 'komplex irodalomeszmény' mint fogalom valójában mit takar, az inkább sejthető, mint kanonizálható. Fogantatása idején, a nyolcvanas évek elején, mindenekelőtt lázadás volt. Nem politikai lázadás, noha voltak pillanatok, amikor annak tetszett. Sokkalta határozottabban a hatvanas években („kádári konszolidáció”) kialakult irodalmi-szellemi struktúrák, eljárások, beszédmódok, dramaturgiák, szerepfelfogások elleni zendülés volt a személyiség autonómiájának nevében. Az önvizsgálat, a szembenézés, az ön-teremtés jogának nevében. Hódítás volt, a hódítók erőszakosságával, gyakori megfontolatlanságával, elemi erők felszabadításával. Telve dühvel, indulattal, önpusztítással – az önfelmutatás szinte kizárólagos szándékával és elsöprő lendületével.

Legalább két generáció csúszott az irodalmi-művészeti térben össze, de több nemzedékre elegendő energiát mozgósítva. Az avantgárdtól az abszurdig, a blaszfémiától az akció-geztusokig szinte minden, a korábbi szokásoktól idegen eljárást alkalmaztak a lázadás új apostolai, csak hogy nyomatékot adjanak hódító szándékaiknak. Zalánnal az élen, Endrődi Szabóval, Géczivel, Sziverivel, Marnoval, Kukorellyvel, Szőccsel ugyanott. És a generációs környezetben Mészölyvel, Tandorival, Oraveczzel, Páskándival, Ottlikkal, Kassákkal és Síratóval, Majakovszkijjal és Hlebnyikovval, a hatvanas évek lettristáival és konkretistáival... Társművészetekkel, „alternatív” intézményekkel, új terminológiát szorgalmazó kritikával.

Felmérhetetlen volt a veszteség; a fejfákat összeszámolni is rettenet. Mégsem ezért változott a lázadók magatartása. Hanem mert a hódítások mentén egyre meghatározóbbá vált a honfoglaló-mentalitás. Megfigyelni, vizsgálni, nyomon követni a *földterület növénytakarójának változásait*. Belakni a teret.

Új szellemi honfoglalás kezdődött, melynek soha meg nem hirdetett programjában kisvártatva részt vett a magyar kulturális élet megújulásra kész résztvevőinek szinte teljes egésze, még azok is, akik ama aczéli-kádári miliőben „szocializálódtak” (csak Béládi Miklós nevét idézem föl a fele-
26 désből). És ebbe a sűrű spirituális térbe léptek be az új generációk is, Garaczi, Háy és a többiek, s alkottak új és újabb formákat a virtuálisan közös tartalomra: az emberi létezés érzéki megélésének kifejezésére a ‘bent’ és a ‘kint’ permanens drámájában és költészetében.

A legnagyobb utat, meggyőződésemet, Zalán járta be. És ez az út különös mintázatot mutat. Nem tudok a metafora elől kitérni: életműve a Nazca-fennsíkot idézi elem. Felülről nézve: hatalmas alakzatok, foltok, egymásba metsző vonalak, egymásra rétegződő minták. Odalent, a terepet járva – mindig határozott, korábban szerte ingázó, utóbb egyenes vonal. A mű formátuma, eltávolodván tőle, lenyűgöz. Az egyes művek intimitása elvarázsol. Indulata megrettent, érzelmei vonzanak. Érteni csupán távolról van esélyem, de erejének mágikus természetét csak testközelben tapasztalhatom. Ebben (s nem is biztos, hogy csupán ebben) Veszelszky Béla festészetére emlékeztet: a folytonos úton-létben a távolodás és közeledés, az értés és átélés, a feloldódás és az attól való ösztönös félelem között.

Mondhatnám: magánuniverzumot épít. Ha tudnám, mi az. És ha nem építene, a maga módján, mindenki saját világot. Mégis ennek a fogalomnak a környékén kell keresni Zalán költészetének lényegét. Az Univerzum a létezés legmagasabb rendje, mely az ember, kiváltképpen az egyén számára beláthatatlan, felfoghatatlan. A felfoghatatlan és beláthatatlan, mint állapot a káosz képzetét foglalja magában. A létezés legmagasabb rendjének tudata egyszersmind belátható rendek alkotásának esélyét kínálja. Univerzum, káosz, alkotott rend: a mindenkori emberi mű-alkotás trichotómiája. Zalánt ebben az egymást feltételező hármasságban a rend érzéki megélése és a pilanatban való rögzítése ösztönzi, hosszú ideje már.

A káoszban nem a rend hiánya a legkínzóbb, mint volt számára korszaknyi időn át, és nem is a kitöltése érzelemmel, a belső gazdagság és ínség kivetítésével – miként a hosszúversek utáni elnyúló versidőben hitte. És nem is a felismerhető rendek kutatása vezérli, a rejtett struktúrák ‘leletmentése’, mint a komplementer életművet építő Géczy János írói praxisában. Zalán számára a rend a megélt létezés maga, abban a tűnékeny állapotában, ahogyan megragadni – és elengedni képes. Legutóbbi, máig tartó korszakában költészete a megélés-megragadás-elengedés egyetlen sűrűsödő gesztusában születik újra és újra.

Zalán Tibor nem prózaíró – noha történetmondása néha Mészölyre emlékeztet; elhagyja a lényegét, a drámát, mintegy túlfut rajta –, hogy eltávolodván tőle, az olvasó elbizonytalanodjék, s forduljon vissza az út-időben. Máskor Borgest idézi föl, ahogy a téridőn belül már-már önkényesen vándorol. Foltokból rakja ki a képet, csapongva szerkeszt, egymásra tol apróbb-
27
nagyobb történetcsíkokat. De Mátyás is kísért, és Lázár Ervin – mindkettő más-más tónusokban, beszédmódokban. Zalán – ösztönösen? – költői eszközöként használja az eltanult frói eljárásokat.

A *Göncölszekér* elbeszélései (ezek a klasszikus tárcanovelláknak tetsző költői műrecek) pontosan illeszkednek a lírai én mindenkori állapotához. Egy emlékfoszlány kibomlik, lebeg, és mint a pára: valami kicsapódik belőle a tekintet hűvös üvegére. Aztán lassú foltokban elillan. Az olvasónak az emlék emléke marad. Zalán (Csáth-tól, Kosztolányitól s Szabó Lőrincstől is eltérően) nem az elmúlt létezés felvé és féltékenyen őrzött nyomait rögzíti – rávallván magának az emlékezésnek a drámájára is! –, hanem mintha csak csudálkozna a volton. Azon, mi minden volt a létezésben, s tűnt el anélkül, hogy ő elengedte volna. Most sem a múltat, hanem az emlékeket, a foszlányokat enged el, vissza a térbe, amely, ez rá a bizonyosság, nem lehet káosz. Hiszen tele van létezéssel. S talán rend sem, mert nincs rá bizonyíték, hogy az a lényege. Zalán káosza tele van renddel, de nem az értelem szülte struktúrákkal. Univerzuma a mindenkori egyszeriben teljeseedik ki.

*

S mi az, ami ezzel lezárulni készül? Mi volna az az eszmény?

„Az emberi létezés érzéki megélése a 'bent' és a 'kint' permanens drámájában és költészetében” – a soha meg nem hirdetett program, melyhez oly sokan csatlakoztak, s melyet Zalán ma már a mindenkori egyetlen megvalósulásban él meg és mutat föl. A program, ami úgy teljeseedett ki, hogy közben darabjaira hullott. Mondhatni, magánuniverzumokra – még ha nem tudjuk is, mi az Univerzum. De azt tudjuk, mert érzékeljük, hogy Marno, Szöcs, Kukorelly, Tandori, Oravec, Géczy világa hasonlóképpen tágul befelé, s pulzál a kint és a bent választó-összekötő vonalán. Széles mezsgyéként egy névtelen korszak határán.